

УДК 811=81'32+81'33

ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КАРТОТЕКИ ДАНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Шаталіна О.Ф.

*Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина,
e-mail: shatalina-elena@mail.ru*

У статті дається спроба створення принципів електронної картотеки даних літературознавчої термінології давньої української літератури.

Ключові слова: термін, літературознавча термінологія, лексикографія.

Постановка проблеми. Останнім часом все більшого поширення набуває функціонально-комунікативний підхід до вивчення мовних явищ, зокрема до природи терміна. Цілком резонною видається думка, що про термін є смисл говорити як про одиницю яка, передаючи деяку інформацію, закладену в плані її змісту, розкривається лише в комунікативних умовах. Це дає підстави висувати гіпотезу про текстовий характер природи терміна. Термін, як всі інші мовні універсалиї, важко піддається дефінуванню. Через складність та дискусійність такого завдання в лінгвістиці існує чимало найрізноманітніших спроб визначення термінів. Наведемо тут лише дві дефініції терміна, що відображають та синтезують, на нашу думку, різні міркування щодо цього, які взаємно доповнюють одне одного. Б.М. Головін [1, 21] пише, що термін – це окреме слово чи утворене на базі іменника підрядне словосполучення, що означає професійне поняття та призначене для задоволення специфічних потреб спілкування у сфері певної професії. Дане визначення є досить вдалим та містким, хоча деякі моменти можуть викликати заперечення. За відправне визначення терміна може бути за трактовкою М.С. Зарицького «Термін – мовний знак, що позначає поняття певної галузі знання – науки, техніки, мистецтва, політики [2, 43]. На властивості терміна семантично самореалізуватися тільки у реальному комунікативному середовищі свого часу наголошувала О.С. Ахманова: «Зміст терміна цілком розкривається через його реальне функціонування, через даний «мета синтаксис» [3,8]. Така думка певною мірою перегукується із висловленого дещо раніше сентенцією щодо слова взагалі: «У словникові слова – це можливі значення, але вони нічого не кажуть. Слово є словом не інакше як тоді, коли тільки мовлене ким-небудь кому-небудь. Тільки таким чином, функціонуючи як конкретний живий факт, що спрямований від одного людського ества до іншого, слова мають вербальну реальність... Розглядати слово інакше – означає перетворювати його в абстракцію, спотворювати...» [2, 48]. У свою чергу слушно зауважує Я. Яремко, що функціонально-комунікативний підхід зумовлює переакцентацію основних функцій терміна, якими донедавна вважалися номінативна чи дефінітивна [4, 64]. Українська літературознавча термінологія не була предметом всебічного і детального дослідження. Одним із

наслідків недостатньої уваги українських літературознавців і лінгвістів до проблеми її становлення і розвитку є відсутність на Україні ґрунтового словника літературознавчих термінів.

Словникарство – одна з найдавніших галузей науково-практичного мовознавства, але теорія й технологія його протягом віків існували лише імпліцитно як традиція. Разом із величезними досягненнями світової лінгвістики в ХХ ст., помітних успіхів здобула й лексикографія, що нині беззастережно трактується як повноправна мовознавча дисципліна із власними теоретичними засадами (див. зокрема, праці Л. Щерби [5], П. Денисова [6], В. Гака [7] та ін.). Знання лексикографічної технології дуже важливе для творця словника. У наш час в різних сферах громадського життя відбуваються зміни, що свідчать про ноосферний перехід до інформаційно-комунікативних знань [8, 495]. В інфраструктурі сучасних знань ключове значення має доступ до нових інформаційних технологій, що і зумовило **актуальність** обраної теми. **Мета** даної роботи полягає у використанні комп'ютерних технологій при створенні електронної картотеки даних літературознавчої термінології давньої української літератури.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Пошук та інтерпретація термінів у давніх словниках і текстах;
2. Дати визначення літературознавчого терміна і визначити підходи до виділення поняття;
3. Розробити словникову статтю терміна з метою використання комп'ютерної технології при створенні електронної картотеки даних літературознавчої термінології давньої української літератури;
4. Визначити принципи, за якими можливо створювати електронну картотеку.

У роботі використана **методика** описання за лексико-семантичними групами, **методика** лексикографічного опису, **методика** співставлення.

«Незнання елементарних вимог лексикографії відразу впадає в око в багатьох словниках, доданих до праці із історіографії, до нелінгвістичних видань різних текстів (особливо – давніх)», - свідчить В.В. Німчук [9,3].

При створенні електронної картотеки даних можливо взяти за основу рекомендації академіка В.Широкова [10] і розташовувати літературознавчу термінологію за реєстровою одиницею, але ця реєстрова одиниця мусить бути гіперонімом.

Так гіперонімом на позначення назв видів творів у давній українській літературі є термін «пѣснѣ». Це «пѣсни половецкія», наприклад «Володимѣрѣ умерлѣ естѣ вѣротися, брате, пойдѣ вѣ землю свою, молви же ему моя словеса, пойдѣ же ему пѣсни половецкія...» [11, 77].

«Обычныя пѣсни», «богохвальныя пѣсни», які співали городяни, оплакуючи смерть князя Володимира: «И епископѣ же володимѣрскыи Евсегѣный, и вси игумени, и попове сего города пѣвше надѣ ним обычная пѣсни, и проводима сѣ богохвалными пѣсни...» [11, 148].

«Обычныя пѣсни», навіть, частіше виконували під час проведення поховальних обрядів, наприклад на смерть князя Лестко Казимировича «Епископѣ те, игумени, и попове и діакони, спрятавшѣ тѣло его и пѣвше обычный пѣсни» [11, 140]. Князю Данилѣ, який звільнив багато полонених русичів під час походу за річку Нарву

«...многы хрестіана отъ плѣненія избиваста, и пѣснь славу пояху има, Богу помосу шла...» [11, 111].

У невеликому за обсягом творі давньої літератури «Слово о полку Ігореві» термін «пѣснь» зафіксовано 5 разів, він вживається як віршована розповідь про події: «... пѣти было пѣснь Игореві того» [11, 67] – говорити Ігореві, що у усіх кінців землі Руської збираються дружини: із Путивля, Новгороду, Києва, із-за Сум, доречно навести ще приклад: «яще кому хотяше пѣснь творити» [11, 66]. Вживання терміна «пѣснь» надає цій розповіді урочистого характеру.

Термін «пѣснь» часто вживається у давній літературній пам'ятці. «Повѣсть времѣнныхъ лѣтъ» (Лаврентієвським літописом 1337 року). Виокремлюємо так словосполучення «обычныя пѣсни», наприклад: «... примѣдинъ черноризьци, пѣвше обычныя пѣсни...» [11, 140] або просто «пѣснь», як возвеличення Бога: «Пойте Богу пѣснь» [11, 69]. Зустрічається таке словосполучення як «бѣсовская пѣсни». Із тексту першоджерела видно, що «бѣсовская пѣсни» являють собою народні пісні, які виконувалися під час язичеських обрядів: «... схожахуся на игрища, на плясанье и на вся бѣсовская пѣсни» [11, 15]. Тільки не прийняте християнство викоринювало язичество, тому звичайно, що пісні, які виконувалися під час язичеських свят світська влада іменувала «бѣсовськими». Таким чином, ми бачимо появу і формування важливого літературознавчого терміна в давній літературі.

Наступним етапом при створенні електронної картотеки буде визначення взаємодії термінів давньої літератури із літературознавчими термінами зафіксованими у сучасних словниках. На прикладі терміна «пѣснь» з'ясуємо, що літературознавчий словник – довідник подає його як «пісня» - словесно – музичний твір, призначений для співу. Нині розрізняють «пісню фольклорну», як жанр писемної поезії та «пісня», як самостійний вокально-музичний твір до поетичного тексту або не пов'язаний з ним. [12, 535-536].

«Літературознавча енциклопедія», укладач якої Ковалів Ю.І. розглядає «пісню» як синкретичний або синтетичний музично-поетичний різновид мистецтва, призначений для співу словесно-музичний твір на три-п'ять куплетів, найпоширеніша форма народної та професійної вокальної музики, де поєднується текст і мелодія; є найдавнішим жанром лірики [13, 217].

Таким чином пропонується за можливе створювати електронну картотеку за таблицею (таблиця 1).

Висновки таким чином у результаті даної роботи нами здійснена спроба визначення підходів до виділення понять літературознавчої термінології, визначено принципи за якими можливо створювати електронну картотеку. Основні принципи – це порівняння і зіставлення давньої і сучасної літературознавчої термінології, а також використано класифікацію за діахронічним принципом. Розроблено словникову статтю терміна, що дає змогу використання комп'ютерної технології при створенні електронної картотеки даних літературознавчої термінології давньої української літератури.

У **перспективі** подальшого дослідження розроблення таксономічних і композиційних зв'язків літературознавчої термінології давньої української літератури.

**ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КАРТОТЕКИ ДАНИХ
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Таблиця 1

Термін літературознавчої термінології давньої літератури	Визначення терміна	Види за часом вживання	Класифікація давньої літературознавчої термінології	Класифікація сучасної літературознавчої термінології
Піснь	<p>1. Піснь - словесний твір, що має як строфічну так і астрофічну будову, важливий копонент обрядів</p> <p>*Пісня - синкретичний або синтетичний музично-поетичний різновид мистецтва, призначений для співу словесно - музичний твір на три-пять куплетів, найпоширеніша форма народної та професійної вокальної музики, де поєднується текст і мелодія.</p> <p>ΔПісня - словесно - музичний твір, призначений для співу.</p>	<p>Давні пісні "Піснь світова" У мені тоскно, жаль не малий, Скорбі многи мя обняли, Отця й матір оставим-ем А сам одних заблудив-ем. [14, 48]. ""Сучасні пісні" Пісня про рушник</p> <p>Рідна мати моя, ти ночей не доспала, Ти водила мене, у поля край села, І в дорогу далеку, ти мене на зорі проводжала І рушник вишиваний на щастя і долю дала [15,211].</p>	<p>піснь волшебная [14, 150] піснь - гимнъ [14, 107], пісні половецькія[11, 21], обычныя пісні[11, 23], богохвальныя пісні [11, 28], бѣсовская пісні [11, 25].</p>	<p>Розрізняють пісню фольклорну, пісня як жанр писемної поезії та пісня як самостійний вокально-музичний твір до поетичного тексту або не пов'язаний з ним. *, Δ.</p>
Слово	<p>Слово - основна семантична одиниця мови, що є назвою конкретних та абстрактних понять, а також літературних творів.</p> <p>Слово - основна структурно-семантична одиниця мови, що є назвою предметів, їх властивостей, процесів, явищ дійсності Δ</p> <p>Слово- мінімальна структурно-смилова, вільно відтворювана одиниця мови, що служить для побудови висловлювань (речень)*</p>	<p>Термін «слово» у давній літературі: "Слово нѣкогого калаугера" Изборник 1076 року [11, 84]. "...множество Ламех словес глаголів" [11, 56]. Слово – жанр візантійської та слов'янської літератури, що належить до ораторської повчальної прози. *</p>	<p>Слово похвалны, слово мудро. Притягю рече слово, словесы мудрыя,[11, 26] слово псаломское, слово Божие [14, 84] Слово як назва літературного твору: "Слово о князях,[11, 84] "Слово о полку Ігореві", "Слово о пришествии писцев", "Киево-Печерський Патерик" ,[11, 45].</p>	<p>Слово - жанр візантійської і слов'янської літератури, що належить до ораторського-повчальної прози, заснованої в період середньовіччя.</p> <p>Δ</p> <p>"Слово" - перший громадсько-політ. Літер. Журнал (1861-1887 рр.) "Слово і зброя" - антологія української поезії 1968 р. "Слово і час" - журнал, "Слово о полку Ігоревім", "Слово про Данила Заточеника" *</p>

* Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія в 2 т. – К.: Академія, 2005 - . – (Серія «Енциклопедія ерудита»). – ISBN 978-966-580-234-7. Т.2. – 2007. – с. 605. ISBN 978-966-580-234-1

Δ Літературознавчий словник – довідник / [уклад. О. Астаф'єв та ін.]. – К.: Академія, 2007. – с. 752. ISBN 978-966-580-244-0

Література:

1. Головин Б.Н. Термин и слово / Головин Б.Н. – В кн.: термин и слово. Горький: Изд-во Горьк. Ун-та, 1980. – С. 186.
2. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства / Зарицький М.С. – К.: Політехніка НТУУ «КПІ», 2004. – 124 с. – ISBN 966-622-163-2
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / Ахманова О.С. – М.: Наука, 1996. – 607 с. – ISBN 978-966-798-686-8
4. Яремко Я.П. Термін і дискурс / Яремко Я.П. Українська мова №3. – К.: 2008. – 142 с. – ISBN 1682-3540.
5. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии / Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Мысль, 1974. – 304 с. – ISBN 1682-3856-25
6. Денисов П.Н. Основные проблемы лексикографии: автореф. дис. на здобуття ступеня докт. філол. наук / Денисов П.Н.; Московский государственный университет им. В.Н. Ломаносова. – М.: 1976. – 80 с.
7. Гак В.Г. Лингвистический – энциклопедический словарь / Гак В.Г. Гл. ред Н.В. Ярцева. – М.: Наука, 1990. – 464 с. – ISBN 1693-3641
8. Дикарева С.С. Сценарное моделирование виртуальной академической коммуникации: зб. наук. пр. / наук. ред. А.В. Широков. – К.: Довіра., 2009. – С. 305. – ISBN 978-966-507-257-7
9. Німчук В.В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію / Німчук В.В. Українська мова №3. – К.: 2012. – С. 3-30. – ISBN 1682-3540
10. Широков В.А. О скрытой симметрии лексикографической системы словаря украинского языка: зб. Наук. пр. / наук. ред. А.В. Широков. – К.: Довіра., 2008. – 510с. – ISBN 978-966-507-237-9
11. Українська література XI-XVIII ст.: [хрестоматія / наук. Ред.. Білоус П.В.]. – К.: Академія, 2011. – с. 682. ISBN 978-966-580-350-8
12. Літературознавчий словник – довідник / [уклад. О. Астаф'єв та ін.]. – К.: Академія, 2007. – с. 752 с. – ISBN 978-966-580-244-0
13. Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія в 2 т. – К.: Академія, 2005 / Серія «Енциклопедія ерудита». – ISBN 978-966-580-234-7. Т.2. – 2007. – с. 605. – ISBN 978-966-580-234-1
14. Українська література 18 ст.: [хрестоматія / наук. Ред.. Кречотень В.І.]. – К.: Наукова думка, 1983. – 693с. – ISBN 4702590100-470
15. Олійник О.Б. Мова моя калинова / Олійник О.Б. Мова моя калинова. – К.: Інститут українознавства, 1997. – С. 292. – ISBN 5-7707-0288-5

Шаталіна Е.Ф. Принципи творення електронної картотеки даних літературознавчої термінології давньої української літератури / Е.Ф. Шаталіна // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 3, ч. 1. – С. 162-166.

В статтю пропонується один із принципів створення електронної картотеки даних літературознавчої термінології давньої української літератури.

Ключевые слова: термін, літературознавча термінологія, лексикографія.

Shatalina O.F. Educational principles electronic data files of literary terminology old Ukrainian literature / O.F. Shatalina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 3, part 1. – P. 162-166.

This article attempts to create electronic catalogs principles dates literary terminology old Ukrainian literature.

Key words: term, literary terminology, lexicography.

Поступила в редакцію 03.09.2012 г.